

Gruevski'den Zaev'e Makedonya'nın* İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler¹

Developments in Macedonia's Domestic and Foreign Policy from Gruevski to Zaev

Gönül Tezcan²

Öz

Makedonya 1991 yılında "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla bağımsız olduğundan bu yana ülkenin en önemli iç politika meselesi etnik Makedon-etnik Arnavut sorunu, en önemli dış politika meselesiyse Yunanistan'ın ülkenin anayasal ismini tanımaması olmuştur. Bu çalışma, 2006-2016 yılları arasında ülkeyi on yıl boyunca başbakan olarak yönetmiş olan İç Makedon Devrimci Örgütü – Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi'nin (VMRO-DPMNE) muhafazakâr-milliyetçi lideri Nikola Gruevski ile 31 Mayıs 2017 tarihinde başbakan olan Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM) partisi lideri Zoran Zaev'in ülkenin yukarıda sözü edilen iki temel sorununa yaklaşımlarını kıyaslayarak günümüze uzanan süreci analiz etmektedir. Çalışmada, Avrupa'da milliyetçilik rüzgarları esmekteyken, Zaev iktidarıyla birlikte, bu rüzgarın ters yönünde adımlar atan Makedonya'nın, çözüm yanlısı siyasi irade gösterildiğinde, en köklü iç ve dış politika sorunlarının bile aşılabileceğini göstererek benzer sorunlar yaşayan diğer Batı Balkan ülkeleri için örnek teşkil edebileceğini savunmaktadır. Bu süreçte Avrupa Birliği'nin bölgeye vereceği desteğin özellikle önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Makedonya, Yunanistan, Arnavutlar, Gruevski, Zaev

Abstract

Ever since Macedonia's declaration of independence in 1991, the most important domestic policy issue of the country is the Macedonian- Albanian inter-ethnic conflict; whereas, it's most significant foreign policy issue is Greece's rejection of the country's constitutional name. The aim of this study is to compare the approaches of Nikola Gruevski, the nationalist-conservative leader of The Internal Macedonian Revolutionary Organization – Democratic Party for Macedonian National Unity (VMRO-DPMNE) who ruled the country as prime minister between 2006-2016 and the period of Zoran Zaev the social democrat leader of Social Democratic Union of Macedonia (SDSM) who took office on 31 May 2017, concerning the foregoing issues reaching the present day. The study suggests that Macedonia, which has taken opposite steps to the nationalism winds in Europe under the rule of Zaev, will set an example for other Western Balkan countries that face similar problems by showing that even the most rooted domestic and foreign policy problems can be resolved when a solution-oriented political will is displayed. In this process, the support of the European Union to the region will be particularly important.

Keywords: Macedonia, Greece, Albanians, Gruevski, Zaev

Derleme [Review]

JEL: D72, D74, F50

Submitted: 05 / 09 / 2018

Accepted: 16 / 07 / 2019

¹ Bu makale 27-28 Haziran 2018 tarihlerinde Balıkesir Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan International Conference on Empirical Economics and Social Science (ICEESS'18) konferansında sunulmuş ve özet metni basılmış olan çalışmanın genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, gkucukyuru@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8014-2794

* 17 Haziran 2018 tarihinde Yunanistan'la yapılan "Prespa Anlaşması" ile Makedonya Cumhuriyeti'nin adının "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmesi kararlaştırılmış, öngörülen anayasa değişikliği 13 Şubat 2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çalışma, söz konusu isim değişikliği sürecini geçmişten bugüne analiz etmeyi amaçladığı için, başlıkta Kuzey Makedonya ismi kullanılmamıştır.

Giriş

Makedonya, etnik, dilsel, dinsel ve kültürel açıdan Balkanlar'ın en kozmopolit ülkelerinden biridir. Konumu bakımından coğrafi ve beşerî bir kesişme noktası olması nedeniyle tarih boyunca çeşitli kavimlerin istilasına uğramıştır. Bunlardan kalıcı olanları yerli halka karışarak Makedonya'yı bir kültür mozaği haline getirmiştir. Makedonya'nın etnik tablosunda Güney Slavları (Slovenler, Hırvatlar, Sırp ve Bulgarlar), Romenler, Yunanlar, Arnavutlar ve 14. yüzyılda Osmanlı'nın bölgeye girişi sonrası eklenen Türkler bulunur. Bu etnik gruplar yüzyıllarca kendi kimlik ve kültürlerini koruyarak bir arada yaşamışlardır (Erol, 2013: 281-282). Bu karmaşık etnik yapı, komşu devletlerin Makedonya üzerindeki hak iddialarının temelini oluşturmuştur (Ürer, 2012: 80).

Kuzeyde Şar dağlarından, güneyde Olimpos ve Pindus'a, doğuda Rodop'tan batıda Ohri gölüne dek uzanan coğrafi Makedonya bölgesinde (Saatçi, 2013: 539), Neolitik çağdan bu yana yerleşimin olduğu bilinmektedir. Bölgenin hakkında bilgi sahibi olunan ilk sakinleri Traklar ve İllirlerdir. Makedonların etnik kökeni tartışmalı olsa da, ayrı bir Makedon kimliğinin çok çeşitli etnik unsurun karışımıyla tedricen oluştuğu söylenebilir. Tarihçi Andrew Rossos'a göre, Makedonların etnik kökeninde büyük olasılıkla Traklar ağır basmaktadır (Rossos, 2008: 11). Barbara Jelavich ise Makedonların etnik bakımdan İliryalı olma ihtimali üzerinde durmuştur (Jelavich, 2009: 7). Anavatanları olan Aliakmon (Haliacmon) bölgesinden doğuya doğru genişleyen Makedonlar, M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında Kral I. Perdikas idaresinde siyasi bir birlik kurmuşlar ve M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Helenize olmuşlardır (Bektaş, 2013: 55). Bu tarihten itibaren resmi iletişim Yunanca yapılmaya başlanmış, yargı mensupları ve elitler giderek Yunan kültürünü benimsemiştir. Bu değişim, Makedonların kökeninin Yunan olduğu tartışmalarını doğurmuştur (Rossos, 2008: 12). III. İskender (M.Ö. 336-323) Asya içlerine kadar seferler yaparak "Büyük İskender" namını kazanmış ve Yunanlar ile Makedonlar arasında paylaşılmayan bir figür olarak tarihe kazınmıştır. İskender ölünce hanedanlıklara ayrılan Makedon Krallığı, V. Filip idaresinde yeniden Balkanlar'a hükmetmiştir. Ancak Makedonya, o dönemde rakibi olan Roma İmparatorluğu ile yapılan Makedon savaşları sonucu bağımsızlığını yitirerek 6. yüzyıldaki Slav akınlarına kadar sırasıyla Roma'nın ve Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiştir (Jelavich, 2013:3; Phillips, 2004:17; Rossos, 2008:16; Wachtel, 2009:33).

Makedon tarihinde Slav akınlarının önemli bir yeri olmuştur. Çünkü Slavlar yerleşik halkı zaman içerisinde asimile ederek Makedonya'nın etnik yapısında kalıcı değişikliğe neden olmuşlardır. 20.yüzyılın başlarına kadar bu Makedon-Slavlar coğrafi Makedonya'nın başlıca etnik-dilsel grubunu oluşturmuşlardır (Rossos, 2008: 17-18). 6. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Makedonya önce Bizans, ardından Bulgar Krallığı ve Sırp Krallığı'nın parçası olmuştur (Rossos, 2008: 36-38; Wachtel, 2009: 50). Sırp Krallığı'nda merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu 1371 Çirmen Savaşı'nda Makedonya'yı fethetmiş ve burada 541 yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır (Rossos, 2008: 38).

Osmanlı İmparatorluğu, çok geniş bir coğrafyaya hükmettiğinden, fethedilen toprakların idaresini kolaylaştırmak adına, halkın ırk ya da etnik ayrım gözetilmeksizin, din ve mezheplerine göre gruplandırıldığı "millet sistemi" adlı bir yönetim sistemi uygulamıştır. Millet sistemin göre halk, Müslüman, Ortodoks, Yahudi, Ermeni ve Roma Katolik olarak dini cemaatlere ayrılmıştır. Bu cemaatler sosyal yaşamlarında ve kendi içlerinde serbest bırakılmışlardır (Taştan, 2013: 406-413). Sistemde ayrıca her bir grubun kendi okullarını, hastanelerini, mahkeme ve vakıflarını kurma ve işletme hakları vardır. Bu sistem Balkan halklarının kimlik ve kültürlerini korumalarının yanında, kendi kendilerini yönetebilme kabiliyeti kazanmalarını sağlamıştır. Ayrıca, Osmanlı idaresinin Ortodoks kiliselerine (Rum, Bulgar, Sırp ve Romen) ve din adamlarına vermiş olduğu yargısal, iktisadi, dini ve sosyal yetkiler, onların nüfuz kazanmalarına ve bu suretle Balkanlar'da 19. yüzyıldan sonra başlayan milliyetçilik hareketlerini ve bağımsızlık mücadelelerini örgütlemelerine olanak tanımıştır (Sancaktar, 2011: 37-46).

Dönemin büyük devletlerinden aldıkları desteğin de etkisiyle milliyetçilik akımına Makedonya'dan çok daha önce kapılan Bulgar, Sırp ve Yunanlar, kiliseler, okullar ve nihayet silahlı çetelerle Makedonya üzerinde rekabete başlamıştır (Barker, 1999: 9). Ayrı bir Makedon etnik kimliğini reddeden ve çeşitli yönlerden hak iddialarında bulunan bu üç ayrı komşu milliyetçiliğe tepki olarak ortaya çıkan Makedon milliyetçiliği ancak 1870'lerden sonra yeşerebilmiştir (Rossos, 2008: 84-88). 1893'te "Makedonya Makedonlarıdır" sloganıyla Selanik'te Makedon öğrenciler tarafından kurulan İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO), Makedon milliyetçiliği için ayrı bir önem taşımıştır (Adanır, 1996: 119, 121).

20. yüzyılın ilk on yılı Makedonya'da isyanlar dönemi olmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın isyanları bastırmak için büyük güçlerin de baskısıyla ortaya koyduğu reformlar, bölgede istikrar sağlamaya yetmemiştir (Saatçi, 2013: 545-551; Rossos, 2008: 115-122). Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarında Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi uyarınca reform yapmasını isteyen Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın, talepleri Osmanlı tarafından reddedilince, İmparatorluk ile tüm diplomatik bağlarını keserek 8 Ekim 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmeleri sonucu I. Balkan Savaşı başlamıştır (Rossos, 2008: 125). Her ne kadar Balkan ülkeleri bir araya gelip Osmanlı'ya savaş ilan etmiş olsalar da Makedonya üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle aralarında tam bir bütünlük sağlayamamışlardır. Makedonya'yı paylaşamayan Sırbistan ve Yunanistan, Romanya'yı da yanlarına katarak Bulgaristan'a saldırmış, akabinde 1913 yazında II. Balkan Savaşı patlak vermiştir. Savaşın sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması coğrafi Makedonya topraklarını üçe bölmüştür.

Yunanistan en büyük Makedon toprağı olan Ege Makedonya'sını, Sırbistan ise en büyük Makedon nüfuslu toprak olan Vardar Makedonya'sını almıştır. Bulgaristan ise, "Büyük Bulgaristan" hayaline hiç uymayan en küçük parçayı, Pirin Makedonya'sını alabilmiştir (Rossos, 2008: 126-127). Sırbistan'a bırakılan Vardar Makedonya'sı bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırlarını oluşturmakta ve coğrafi Makedonya'nın %38'lik kısmına karşılık gelmektedir (Ürer, 2012: 81-82).

Şekil 1. Coğrafi Makedonya

Kaynak: Durmaz, 2015: 62

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde, Sırbistan'ın parçası olan Makedonya, önce 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp Hırvat Sloven Krallığı içerisinde yer almıştır. Sırp Hırvat Sloven Krallığı 1929 yılına gelindiğinde isim değişikliğine giderek Yugoslavya Krallığı adını almıştır. Yugoslavya İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sının işgaline uğramış, Nazilerin çekilmesinden sonra yapılan seçimlerden savaş sırasında Partizan örgütünü kurarak bağımsızlık mücadelesi veren Josip Broz Tito galip çıkmıştır. Bu sonucun ardından Tito önderliğinde "Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Bozkurt, 2010: 53-54). Tito, Yugoslavya içerisindeki altı kurucu cumhuriyetten biri olan Makedonya üzerindeki Sırp ve Bulgar emellerine engel olmak için Makedonların ayrı bir ulus kimliğine kavuşmasını arzu etmiş, bunu sağlamak amacıyla da Makedonya'da hızlı bir ulus inşası sürecini başlatmıştır (Mandacı, 2014:239).

Çalışmanın giriş bölümünde Makedonya'nın Antik Çağ'dan Yugoslavya dönemine kadar uzanan süreçteki tarihi özetlenmiştir. İlk bölümde Yugoslavya'nın dağılarak Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ülkenin iç ve dış politikasında karşı karşıya kaldığı iki temel sorun olan etnik Makedon-etnik Arnavut çatışması ve Yunanistan'la yaşanan isim anlaşmazlığı ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde sırasıyla, 2006-2016 yılları arasında ülkeyi başbakan olarak yönetmiş olan VMRO-DPMNE lideri Nikola Gruevski ve 2017 yılının Haziran ayından itibaren ülkeyi yönetmekte olan SDSM lideri Zoran Zaev dönemlerinde, bahsi geçen sorunlar temelinde ülkenin iç ve dış politikasında yaşanan değişim ve gelişmeler incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, bu iki sorunun kökenlerini irdelemekten ziyade, bahsi geçen liderlerin bu sorunlara yönelik yaklaşımları arasındaki farkları tespit ve analiz etmektir. Çalışma, Avrupa'da milliyetçilik rüzgârları esmekteyken, Zaev iktidarıyla birlikte, etnik gruplar arası ilişkilerde ve Yunanistan'la yaşadığı isim anlaşmazlığında çözüm yanlısı siyasi irade gösteren ve bu rüzgârın ters yönünde adımlar atan Makedonya'nın, Avrupa Birliği entegrasyon sürecini hızlandıracağı ve benzer köklü iç ve dış politika sorunları yaşayan diğer Batı Balkan ülkeleri için örnek teşkil edebileceğini savunmaktadır.

1. Bağımsız Makedonya

1945-1980 yılları arasındaki 35 yıl boyunca, Tito'nun yönetimi altında farklı etnik köken ve dinden birçok halk çatışmaksızın bir arada yaşayabilmişti. Bunun temel nedenini Tito ve Komünist Parti yönetiminin cumhuriyetler üzerinde sıkı bir siyasi denetim uygulaması ve muhalefeti bastırması (Center for European Studies, 2004: 3) olarak gören görüşler olsa da,

ülkedeki siyasi istikrarda Tito'nun karizmatik bir kişiliğe sahip olmasının ve ulus sorununa tarafsız biçimde yaklaşması nedeniyle halktan gördüğü desteğin etkisi de büyük olmuştur (Ülger, 2003: 68). Tito'nun ölümüyle birleştirici "tutkalını" yitiren Yugoslavya'da, Sırp, Hırvat ve Arnavut milliyetçilikleri güçlenmiş, tarihi düşmanlıklar su yüzüne çıkmıştır (Günel, 2014:129; Sander, 2001:576-577). 1980'lerin sonunda Yugoslavya'nın dağılacağı aşikâr olduğunda, Makedonya dağılmanın yaratacağı sonuçlardan ve Sırp hâkimiyetine girmekten endişe etmeye başlamıştır (Özdal, 2013: s. 207). Bu nedenle başta federasyonun dağılmasına ilişkin çekimsizliğini korusa da, federasyonda Sırp ve Karadağlıların etkisinin artmaya başlamasıyla birlikte bağımsızlığını ilan etmeye karar vermiştir.

8 Eylül 1991 tarihinde gerçekleştirilen bağımsızlık referandumundan %72 olumlu oy çıkmasıyla, yeni anayasa kabul edilmiş ve "Makedonya Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. (Babuna, 2000: 80). 8 Nisan 1993'te ise Makedonya'nın Birleşmiş Milletler üyeliği, Yunanistan'ın itirazı sebebiyle, "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla değil, "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" (Former Yugoslav Republic of Macedonia-FYROM) adıyla kabul edilmiştir (Ülger, 2003: 131). Bugüne kadar 140'a yakın sayıda ülke Makedonya'yı anayasal ismiyle tanıırken, Yunanistan'ın itirazları nedeniyle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütler ülkeyi FYROM adıyla tanımıştır. Makedonya ve Yunanistan arasındaki "isim meselesi" Makedonya'nın dış politikasına damga vuran temel sorun olarak yıllarca gündemde kalmıştır.

1.1. Dış Politika: Yunanistan ile İsim Sorunu

Makedonya Yugoslavya'dan savaşız biçimde ayrılmayı başarmış olsa da, devletin kimlik ve sınırlarına ilişkin çözülememiş sorunlar bulunmaktaydı (Petroska-Beska ve Najcevska, 2004: 2). "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlık ilan edildiğinde Yunanistan, Makedonya'yı "Tito'nun icadı", "yapay bir oluşum", Makedonca'yı ise yerel bir "şive" ya da "lehçe" olarak niteleyerek ayrı bir Makedon ulusunun varlığını reddetmiştir (Phillips, 2004: 54). Makedonya'nın Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve AB başta olmak üzere uluslararası örgütlere anayasal ismiyle üye olmasını engelleyen Atina, bu konudaki itirazını "Makedonya Cumhuriyeti" isminin Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaştırılmış olan Büyük Makedonya'yı çağrıştırmakta olduğu temeline dayandırmaktaydı. Atina'ya göre, Üsküp buradan referansla Yunanistan'ın kuzeyindeki Makedonya Bölgesi üzerinde toprak talebinde bulunabilirdi (Şahin, 2013: 44). Yunanistan ayrıca Ege Makedonya'sındaki Slavca konuşan Yunanların (Slavafonlar) ulusal azınlık statüsüne kavuşmalarından endişe ediyordu. Atina, Makedonya'nın bayrağında Büyük İskender hanedanlığının simgesi olan Vergina yıldızını kullanmasını, Makedon anayasasının 3. ve 49. maddelerinde Makedon devletinin ülke dışındaki Makedonlarla ilgileneceğinin yazmasını ve Makedon paralarında Selanik'teki tarihi Beyaz Kule'nin yer almasını Makedonya'nın yayılcı politikasının işaretleri olarak algılamaktaydı (Mandacı, 2014: 242).

Yunanistan bu dönemde Makedonya'ya yönelik petrol ambargosu başlatarak AB'nin "ticaret serbestisi" kuralını ihlal etmiş, Birliği Maastricht Antlaşması'nı onaylamamakla da tehdit etmiştir. Bu nedenle Atina'nın Avrupa Adalet Divanı'na sevk edilmesi gündeme gelmişse de ABD'nin arabuluculuğuyla, 1995 yılında BM çerçevesinde iki ülke arasında Geçici Anlaşma (Interim Accord) imzalanmıştır. Yunanistan'ın Makedonya'yı "Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti" olarak tanıması ve Üsküp'e uygulamakta olduğu ambargoyu kaldırmasıyla ikili ilişkilerde normalleşme süreci başlamıştır (Mandacı, 2014: 242; Şahin, 2013: 44). Makedonya da buna karşılık bayrağındaki ve paralarındaki simgeleri değiştirmiştir. Ayrıca anayasasında değişiklik yaparak komşularına yönelik yayılcı amaçlar gütmeyeceğini açıklamıştır (Fidanovski, 2018: 18).

Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok platformda tartışılmış olan isim sorununa, yakın zamana kadar tarafları memnun edecek bir çözüm bulunamamıştır. Yunanistan isim anlaşmazlığını öne sürerek, Makedonya'nın uluslararası örgütlere üye olmasına engel olurken, Makedonya ise özellikle Gruevski döneminde, Üsküp Havalimanı'nın adını "Büyük İskender Havalimanı" olarak değiştirmek gibi sembolik eylemlerle Yunanistan'ın tedirginliğini körüklemiştir (Şahin, 2013: 44). Ancak Zaev, hükümetini kurar kurmaz isim sorununu çözmeye odaklanmış, yapılan bir dizi görüşme ve 2018 yılı Haziran ayında imzalanan Prespa Anlaşması sonrasında taraflar "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" (The Republic of North Macedonia) ismi üzerinde uzlaşmıştır.

1.2. İç Politika: Etnik Makedon-Etnik Arnavut Çatışması

Bağımsızlıktan sonra Makedonya'nın dış politikasına damga vuran temel sorun isim meselesi olurken, iç politikayı etnik Makedonlar ile etnik Arnavutlar arasındaki gerginlik meşgul etmekteydi. Nüfusun yaklaşık %25'ini oluşturan etnik Arnavutlar, yoğunlukla ülkenin Arnavutluk ve Kosova sınırı boyunca Tetovo, Üsküp, Kumanovo, Gostivar, Kicevo, Struga ve Debar gibi kentlerde ve çevresinde yaşamaktaydı (Ilievski, 2007: 11; Ürer, 2012: 84). Arnavutların, devletin anayasada tanımlanmış biçimi başta olmak üzere, eğitim, kültür, istihdam ve demokratik temsile ilişkin birçok konuda şikâyetleri bulunmaktaydı (Bkz. Koppa, 2001: 37-65).

Şekil 2. Arnavutların Yoğunlukta Olduğu Bölgeler

Kaynak: The Economist, 2017

1991 anayasası Makedonya Cumhuriyeti'ni Makedonların ulus devleti olarak tanımlamakta ancak ülkede yaşayan Arnavut, Türk, Ulah, Roman ve diğer milliyetlere eşit vatandaşlık ve daimî birliktelik hakkı tanımaktaydı. Bu durum Makedon halkını "baskın" ulus haline getirirken, ülkedeki diğer toplulukları azınlık statüsüne indirgemiş olmaktadır (Gülboy, 2012: 104; Ilievski, 2007: 4). Arnavutlar ise ülke nüfusunun en az %25'ini oluşturmaları nedeniyle Makedonlarla birlikte kurucu ulus olmayı istemekteydi (Engström, 2002: 13).

1991 anayasasının 48. maddesi Arnavutçanın ilk ve orta düzey eğitimde kullanılma hakkını garanti ediyor ancak yükseköğretimi dışarıda bırakıyordu. Arnavutlar ise Arnavutçanın başta yükseköğretimde olmak üzere parlamento ve kamu kurumlarında da kullanılabilmesini istiyordu (Koppa, 2001: 44-52). Bunun yanında Arnavutlar anayasasının dini hak ve özgürlüklerle ilgili 19. maddesinde yalnızca Makedonya Ortodoks Kilisesi'nden söz edilmesini bir eşitsizlik göstergesi saymaktaydı (Daskalovski, 2004: 56). Katılım ve istihdam açısından bakıldığında, Arnavutlar ve diğer milliyetler kamu sektöründe, medya ve polis gibi önemli alanlarda nüfuslarına oranla yetersiz temsil ediliyorlardı (Koppa, 2001: 46).

Demokratik temsil açısından ise, Arnavutların beklentileri daha iyi karşılık bulmuştu. Makedonya 1990'ların başında çok partili hayata geçtiğinde, etnik-milliyetçi partilerin kurulması mümkün hale gelmişti. Böylece, 1992'den beri etnik Arnavut siyasi partileri iktidar koalisyonlarında yer almış; 120 sandalyelik parlamentoda 20-25 sandalye Arnavut vekillere ayrılmıştı. Arnavutlar bakan, başbakan yardımcısı olabilmekte, etnik Arnavutların çoğunlukta olduğu yerel yönetim birimlerinde belediye başkanı ve meclis üyesi olarak seçilebilmekteydi (Hislope, 2003: 132; Ilievski, 2007: 7).

Makedon siyasi elitler, etnik Arnavutların siyasi parti kurup koalisyon hükümetlerine dâhil olmasını Makedon anayasasının kabulü olarak algılayıp memnuniyetle karşılamışlardır (Mandacı, 2014: 244). Ancak Arnavutların diğer alanlardaki taleplerine endişeyle yaklaşmışlardır. Bunun temel nedeni Arnavutların ülkenin bağımsızlığından itibaren özerklik referandumu gerçekleştirmek, özerk İlirida Cumhuriyeti'ni ilan etmek, nüfus sayımını boykot etmek gibi devletin meşruiyetini ve Makedon ulus kimliğini zedeleyecek birtakım eylemlerde bulunmaları olmuştur (Daskalovski, 2004: 56-58; Engström, 2002: 13; Hislope, 2003: 139). Zaten milli kimlikleri Bulgarlar, Sırp ve Yunanlar tarafından tehdit altında olan Makedonlar, Arnavutların politik ve kültürel taleplerine ve hızlı nüfus artışlarına ontolojik güvenliklerini koruma içgüdüsüyle yaklaşmışlardır.

1990'lı yıllar yine de büyük çaplı bir çatışma olmaksızın, ancak tarafların kendi etnik ve kültürel kimliklerini vurguladıkları karşılıklı provokatif eylemlerle geçmiştir. 1992'de kabul edilen ve Makedon vatandaşlığı alabilmeyi ülkede 15 yıl yasal ve aralıksız olarak yaşamış olmaya bağlayan yeni vatandaşlık yasasının birçok Kosovalı Arnavut'u dışarıda bırakması Arnavutların tepkisini çekmiştir. 1994'te Tetovo'da (Kalkandelen) Makedon hükümetinin izni olmaksızın Arnavutça eğitim veren özel bir üniversite açılması ve 1997'de Tetovo ve Gostivar belediye binalarına Makedon bayrağının yanı sıra Arnavut ve Türk bayraklarının asılması sonrasında belediye başkanlarının tutuklanması gibi olaylar etnik dengenin kırılganlığını gözler önüne sermiştir (Daskalovski, 2004: 57-58; Grillot, Paes, Risser ve Stoneman, 2004:6; Koppa, 2001: 44). Zaten kırılgan olan bu denge, 2001 yılında başlayan çatışmalarla bozulmuş ve ülke bir iç savaşın kıyısından dönmüştür.

1.3. 2001 Çatışması ve Ohri Çerçeve Anlaşması

Makedonya'daki Makedon ve Arnavut toplumu arasında geçmişten gelen derin sosyal, ekonomik ve demografik ayrımlar vardı. Arnavutlar, kendilerine "baskı ve ayrımcılık" uygulandığını belirtmekteydi. Makedonlar ise ancak 1940'ların sonlarından itibaren inşa etmeye başladıkları ulus kimliklerini tehdit altında hissettiklerinden, Arnavut azınlığın anayasa, eğitim, kültüre ve istihdama ilişkin taleplerine sert tepki göstermekteydi (Brunnbauer, 2004: 566-567).

Arnavutların söz konusu memnuniyetsizlikleri, geçişken Kosova sınırından gelen örgütsel ve lojistik destekle birleşince, çatışma ihtimali kuvvetlenmiştir (Ilievski, 2007: 18). Arnavutları temsil eden siyasi partiler Arnavutların koşullarını iyileştirici adımlar atamayınca Ulusal Kurtuluş Ordusu (NLA/ONA) sahneye çıkmıştır (Hislope, 2003: 129-130). ONA 21 Ocak 2001'de Tetovo Tearçe'deki polis karakoluna saldırmış, şubat ayında çatışmalar alevlenmiştir (Rusi, 2004: 2; Grillot vd., 2004: 6). 27 Nisan 2001'de kent merkezinde 2 Arnavut, polis kontrolü sırasında ONA militanı oldukları gerekçesiyle öldürülmüş, iki gün sonra Makedonya-Kosova sınırındaki Veyçe köyünde 16 güvenlik gücü mensubunu taşıyan askeri araç ONA militanlarının saldırısına uğramıştır (İşyar ve Ahmed, 2005: 226). 30 Nisan 2001 tarihinde Makedonya-Kosova sınırında çıkan çatışmada 8 Makedon askeri yaşamını yitirmiştir. 2 Mayıs 2001 tarihinde Makedonların Manastır'da Arnavut dükkânlarını yakması sonucu Arnavut-Makedon çatışması Kırçova, Üsküp, Debar-Struga ve Tetova-Gostivar bölgelerine sıçramıştır (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 164).

Bu süreçte olayların büyüyen bölgesel bir savaşa yol açmasından endişe eden uluslararası toplum, Makedonya'daki olaylara Bosna ve Kosova'da yaşananlara kıyasla daha hassas ve hızlı tepki vermiştir. Özellikle 500 kişilik bir ONA birliği Üsküp yakınlarındaki Aracinovo'ya girince Makedon güvenlik güçlerinin olayların kontrolünü kaybettiği anlaşılmış, uluslararası toplumun endişesi artmıştır (Ackermann, 2003: 72). Çatışmalar sürerken bir yandan da özellikle AB ve ABD tarafları siyasi düzlemde uzlaştırmak için çaba sarf etmiştir. Nihayetinde yaklaşık altı ay süren, 250 kişinin hayatını kaybettiği ve 170.000 kişinin evinden olduğu çatışmalar, 13 Ağustos 2001'de temel bir çatışma çözümü belgesi olan Ohri Çerçeve Anlaşması'nın (OÇA) imzalanmasıyla sona ermiştir (Grillot vd., 2004: 6; Ilievski, 2007: 20; Kim, 2005: 7-8).

Ohri Çerçeve Anlaşması, Hollandalı siyaset bilimci Arend Lijphart'ın çoğulcu/heterojen toplumlar için demokrasi ve siyasi istikrarı birlikte sunduğu gerekçesiyle model olarak önerdiği konsosyonel demokrasi prensiplerini yansıtmaktaydı (Lijphart, 1969). OÇA, Makedon demokrasininin geleceğini garanti altına alacak, Avro-Atlantik kurumlarla entegrasyonu geliştirecek, etnik kimlikleri ve tüm Makedon vatandaşlarının çıkarlarını korurken öte yandan barışçıl bir sivil toplumun gelişimini destekleyecek bir çerçeve anlaşma olarak düzenlenmişti. Anlaşma temel olarak anayasadaki vatandaşlık tanımının değiştirilmesini, Arnavutların devlet kurumlarında, polis ve orduda nüfuslarıyla orantılı temsil edilmelerini, belli orandaki azınlık milletvekillerinin azınlıkların çıkarlarına zarar verecek kararları veto edebilmelerini (Badinter prensibi) ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilerek azınlıkların eğitim, kültür, dillerin kullanımı gibi alanlarda kendi kararlarını alabilmelerini öngörmekteydi (OÇA, 2001).

2001'den bu yana OÇA kapsamında öngörülen yasama faaliyetleri dâhilinde enerji, savunma, çevre, tarım gibi alanlarda reformların yapıldığı, Avro-Atlantik yapılarla bütünleşme için hazırlıkların sürdürüldüğü görülmektedir (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 168). Ülkede 2015 Kumanova olayları dışında ciddi bir çatışmanın olmadığı, yetki paylaşımı hükümetlerinin kurulmaya devam ettiği, Arnavutların haklarını iyileştirici birtakım anayasal ve yasal düzenlemeler yapıldığı söylenebilir. Af ve silahsızlanma, istihdam ve katılımda orantısallık, Arnavutça yükseköğretim kurumları, yerinden yönetimler, dillerin kullanımı ve semboller konularında ilerleme kaydedilmiştir (Koyuncu ve Yılmaz, 2018:174).

Ancak her ne kadar şiddet olayları durarak negatif barışa ulaşılmışsa da yakın zamana dek pozitif barışın tesis edilemediği anlaşılmaktadır. İki etnik grup arasındaki gerilim, Zaev dönemine dek özellikle OÇA'nın uygulanmasına ilişkin konularda devam etmiştir. Makedon tarafı anlaşmanın uygulanma alanını daraltma ve uygulanma hızını yavaşlatma çabasında olurken Arnavut tarafı özellikle karar alma mekanizmalarında artan ağırlıklarının da etkisiyle, daha talepkâr davranmaya başlamıştır (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 168-169). 2001 yılı sonrasında ülkede sık sık meclis boykotları yaşanmış, 2004 yılında "Belediye Sınırları Kanunu" çıkarılarak belediye sınırlarının etnik kriterlere göre yeniden çizilmesi ve belediye sayısının 120'den 84'e indirilmesi büyük tartışmalara ve etnik gerginliğe neden olmuştur (Lyon, 2012: 103).

OÇA'ya dönük farklı yorum ve algılar her iki tarafta da milliyetçiliği tetiklemiştir. Makedon milliyetçiliği özellikle 2006 yılında milliyetçi Makedon partisi VMRO-DPMNE'nin seçimleri kazanmasıyla tırmanışa geçmiştir. Gruevski'nin politikaları yalnızca içerideki etnik Arnavutların değil, bölge ve AB ülkelerinin de tepkisini çekmiştir. Milliyetçiliğin yükselişi ve etnik siyaset provokatif olayları ve küçük çaplı çatışmaları da canlı tutmuştur (Koyuncu ve Yılmaz, 2018:171).

2. Gruevski Döneminde Makedonya

Makedonya'da demokrasi seçimlerde en çok oyu alan Makedon partisinin, Arnavut tabandan en çok oyu alan Arnavut partisi ile koalisyon kurmasıyla işlemektedir. VMRO-DPMNE ve SDSM Makedonya'nın önde gelen iki Makedon siyasi

partisidir. Demokratik Bütünleşme Birliği (DUI) ise yakın zamana kadar Arnavut seçmen arasında hâkim parti konumunda olmuştur (Abdula, 2017: 1). Makedon siyasetine on yılı aşkın bir süre damga vuran Nikola Gruevski 1998 yılında Ticaret Bakanı, 1999'da ise Maliye Bakanı olmuştur. 2003 yılında VMRO-DPMNE başkanlığını Ljubčo Georgievski'den devralmıştır. 2006-2016 yılları arasında ise ülkeyi başbakan olarak yönetmiştir. Kimileri tarafından yolsuzluk, nepotizm, popülizm, otoriterlik ile yan yana anılırken, kimilerince Makedon ulus kimliğini yücelten bir milliyetçi olarak kabul edilen Gruevski, 2006 yılında iktidara geldiğinde ekonomik kalkınma ve büyüme söylemleriyle meşruiyet zeminini oluşturmuştur (The Economist, 2011).

Yunanistan'ın 2008 yılındaki Bükreş Zirvesi'nde Makedonya'nın NATO'ya katılımını veto etmesi ve beraberinde 2008 küresel ekonomik krizinin etkisi, Gruevski hükümetinin başta ortaya koyduğu ekonomik kalkınma ve büyüme söylemlerini değiştirmiş, bu tarihten sonra Gruevski siyasette milliyetçilik kartını oynamaya başlamıştır (The Economist, 2011). Gruevski'nin iktidarda olduğu on yıl boyunca gerek Yunanistan'la isim meselesi gerekse içeride etnik Makedon-etnik Arnavut ilişkileri bu kimlik siyasetinden, popülist söylemlerden ve güvenlik politikalarından fazlasıyla etkilenmiştir.

2.1. Yunanistan'la İsim Meselesi ve Dış Politika: Çözumsuzlük

İktidara geldiği ilk anda Avro-Atlantik yapılarla ilişkin bağlılığını vurgulayan Gruevski, Ortadoğu'da ABD yanlısı politikaları desteklemiş, Makedonya Afganistan ve Irak'a askeri personel göndermiştir. Ekonomide ise post-Keynesyen ilkeler ışığında hızlı bir liberalleşmeye girişilmiştir (Petsinis, 2015). Üsküp, 2001 çatışması sırasında AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. 2004 yılındaysa AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 2005 yılında aday ülke statüsü kazanan Makedonya için 2009 yılında Komisyon'dan üyelik müzakerelerinin açılması yönünde olumlu görüş çıkmıştır.

Ancak Yunanistan ile yaşanan isim anlaşmazlığı Makedonya'nın hem NATO hem AB entegrasyon sürecini olumsuz etkilemiştir. NATO'nun Nisan 2008 Bükreş Zirvesi Üsküp'ün Batı ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. ABD'nin Makedonya'yı NATO genişlemesine dâhil etme çabasına rağmen, Makedonya'ya müzakerelere başlama daveti verilmesinin Yunanistan'ın vetosuyla engellenmesi, Makedon tarafında büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu noktadan sonra tamamen isim meselesine odaklanan ülke siyasi bir krize sürüklenmiş, yapılan erken seçimlerden daha sert, daha milliyetçi ve daha savunmacı bir Gruevski galip çıkmıştır (Karajkov, 2009).

Avrupa Komisyonu'nun 2009 yılı ve sonrasında birçok kez daha Makedonya ile müzakerelerin açılması tavsiyesi, yine Yunanistan'ın vetosu nedeniyle Konsey tarafından dikkate alınamamıştır. Bu durum Makedon tarafında AB'ye karşı güvensizlik yaratmış, AB-Makedonya ilişkilerinde duraklama dönemine girilmiştir. Bu duraklama, ülkenin reform hızını yavaşlatmış ve etnik gruplar arası ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir (McEvoy, 2014: 197). 2008 küresel ekonomik krizi de zaten Doğu genişlemesi nedeniyle bir "genişleme yorgunluğu" içinde olan, derinleşme ihtiyacı duyan AB'yi Avro krizi ve borç krizine sürükleyerek genişleme ivmesini düşürmesine neden olmuştur. Birliğin kendi iç sorunlarına odaklanması ve Gruevski iktidarına yönelik "otoriterlik" eleştirileri ve beraberinde Yunanistan'la yaşanan isim meselesinin yansımaları Brüksel-Üsküp ilişkilerini zayıflatmıştır (Petsinis, 2015).

Batı'yla soğuyan ilişkiler Gruevski'nin Rusya ile yakınlaşmasına neden olmuş, Rusya Gruevski ve VMRO-DPMNE'nin önemli bir destekçisi haline gelmiştir. İki ülke arasında enerji ve diğer ekonomik alanlarda işbirliği artırılmıştır. Makedonya, Rus gazına tamamen bağımlı olması nedeniyle ve bölgede doğal gaz transit merkezi olma niyetiyle Güney Akım ve yerini alan Türk Akımı projelerinde yer almayı hedeflemiştir (CSD, 2018: 1). Rusya aynı zamanda Makedonya'da medya kuruluşları, hayır kurumları ve Slav-Ortodoks yakınlığı vasıtasıyla yumuşak güç kullanmaya da çalışmıştır. Rusya ülkede yaşanan siyasi krizlerde harici güçlerin payının olduğu, ülkenin bölünmek istendiği gibi söylemlerle Gruevski yönetimini siyasi açıdan etkilemeye çalışmıştır. Öte yandan Makedonya da Ukrayna krizi nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımlara katılmayarak Moskova'ya bir anlamda destek vermiştir (CSD, 2018: 12-13).

Ancak belirtmek gerekir ki, Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı sonrasında Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı mülteci krizi ve 2015 yılında derinleşen bu krizde Avrupa'ya giden koridoru tutmak suretiyle Makedonya'nın oynadığı rol, Birliğin Üsküp'e yönelik tavrında bir miktar değişiklik yaratmıştır. Gruevski iktidarı otoriter uygulamalar sergilemesine rağmen, Makedonya'da Balkan rotasıyla gelen göçmen girişini durduracak istikrarlı ve güçlü bir hükümetin varlığına duyulan ihtiyaç, Gruevski'nin Batı Avrupalı liderlerden diplomatik destek görmesine neden olmuştur (Ceka, 2018: 151).

Gruevski dönemi, Atina-Üsküp ilişkilerinde gerginliğin arttığı bir dönem olmuştur. 2010 yılında ortaya konan "Üsküp 2014" (Skopje 2014) projesi ve beraberindeki politikalar hem isim meselesini hem de etnik gruplar arası ilişkileri kötü yönde etkilemiştir. Bir çevre düzenleme ve Üsküp'ü bir metropole çevirme projesi olarak ilan edilen (Matevich, 2014: 69) "Üsküp 2014" kapsamında başkent, Makedon tarihine ait Büyük İskender ve diğer birçok önemli tarihi figürün bronz ve mermer heykel ve büstleriyle donatılmış, parlamento ve hükümet binalarının ön cephelerinde değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca birçok yeni idari bina, müze ve sanat binası inşa edilmiştir (Marusic, 2015).

Bir "antikleştirme (antiquization)" projesi olan Üsküp 2014, "günümüz etnik Makedonları ile antik Makedonlar arasında doğrudan bir bağ olduğu varsayımına dayalı kimliksel (identitarian) politikaları" ifade etmekteydi (Vangeli, 2011: 13).

Aslında Gruevski iktidarı, proje duyurulmadan çok daha önce süreci başlatmıştı. Havalimanının ismi “Büyük İskender Havalimanı” olarak değiştirilmiş; Yunanistan’a giden ana karayoluna “Makedon İskender”, ülkedeki stadyuma ise Büyük İskender’in babası Filip’in adı verilmişti. Bunun yanında Makedonların Slav kökenli değil, antik Makedonların torunları olduklarını iddia eden “Makedon Halkının Tarihi” (The History of the Macedonian People) yayınının basılması hükümet tarafından finanse edilmişti (McEvoy, 2014: 194). Bütün bunlar Yunanistan’la zaten sorunlu olan ilişkileri daha da gerginleştirmiştir.

BM özel temsilcisi Matthew Nimetz isim sorununu çözmek üzere çeşitli alternatifler geliştirmiştir. 2005 yılında “çift isim formülünü” sunarak Makedonya’nın biri Yunanistan ile ikili ilişkilerinde, diğeri ulusal düzeyde ve Yunanistan dışındaki ülkelerle ilişkilerinde ayrı isimler kullanmasını önermiştir. 2008 yılında “Anayasal Makedonya Cumhuriyeti”, “Demokratik Makedonya Cumhuriyeti”, “Bağımsız Makedonya Cumhuriyeti”, “Yeni Makedonya Cumhuriyeti”, “Yukarı Makedonya Cumhuriyeti” gibi isim önerilerinde bulunmuş ama tarafları uzlaştıramamıştır (Emin, 2014: 36). Yunanistan “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” ya da “Makedonya Cumhuriyeti Üsküp” gibi Makedonya adını coğrafi olarak niteleyecek bir isim üzerinde durmuştur (Şahin, 2013: 44,46). 2013 yılında sunulan “Makedonya Yukarı Cumhuriyeti” isim önerisi de taraflarca kabul edilmemiştir (Balkan Insight, 2014). Nimetz’in tüm çabalarına karşın taraflar uzlaşamamış, Gruevski hükümetinin ontolojik güvenliğe ve Makedon ulus kimliğine vurgu yapan milliyetçi politikaları, isim sorununda çözüme yaklaşılmamasını zorlaştırmıştır.

2.2. Etnik Makedon-Etnik Arnavut Sorunu ve İç Politika: Gerginlik

Ohri Çerçeve Anlaşması etnik Makedonlar ile etnik Arnavutlar arasında yaşanan çatışmayı durdurabilmişse de iki toplum arasındaki güven duygusunu inşa edememiştir (Koppa, 2001: 38). Gruevski döneminde uygulanan politikalar bu iki etnik grup arasında zaten var olan mesafeyi iyice açmıştır. Bu dönemde 2009 yılında Makedon Bilim ve Sanat Akademisi tarafından yayınlanan ulusal ansiklopedide Arnavutlara yönelik küçültücü ifadeler kullanılması, 2012 yılında Makedon polislerinin park yeri nedeniyle 2 Arnavut’u vurması, aynı yıl Nisan ayında 5 etnik Makedon balıkçının Smiljkovci köyü yakınlarındaki gölde ölü bulunması, VMRO-DPMNE tarafından meclise 2001 çatışmasında gazi olan güvenlik gücü mensuplarına özel haklar tanıyan bir yasa tasarısı sunulması gibi olaylarla karşılıklı ilişkiler gerginleşmiştir (Armakolas ve Beta, 2012; RT, 2009; Vasilev, 2011: 700).

Bu dönemde özellikle “Üsküp 2014” projesi yalnızca Yunanistan’la ilişkileri değil, ülkedeki etnik Makedon-etnik Arnavut ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Gruevski’ye göre söz konusu proje çerçevesinde uygulanan politikalar aslında Makedonya’nın tüm geçmişini birleştirmekte ve milli gururu yükseltmekteydi. Ancak “Üsküp 2014” toplumun bir kesimine göre her ne kadar özünde Yunanistan’la yaşanan isim meselesini ve tarihi Makedonya sorununu işaret eder görünse de, beraberinde devletin kamusal alana müdahalesini ve çok etnikli bir toplumda ‘tek etnikli ulus inşasını’ yansıtmaktaydı. Bu nedenle “onur kırıcı” ve “dışlayıcıydı” (Vangeli, 2011: 14). McEvoy’a göre, etnik gruplar arası gerginliği artıran proje, Arnavutları ve diğer etnik grupları yabancılaştırmış, ülkenin çok etnikli yapısını korumaya çalışan OÇA’nın ruhuna ters düşmüştür (McEvoy, 2014: 195). “Üsküp 2014” yalnızca kimlik inşası açısından değil, ekonomik açıdan da tepki çekmiştir. Başlangıçta 80 milyon Avro olarak ilan edilmiş olan projenin bütçesinin, yaklaşık 560 milyon Avroyu bulması, işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sorunlarla uğraşan halkın projeye yönelik olumsuz görüşlerini körüklemiştir (Marusic, 2015).

Gruevski hükümetinin uyguladığı kimlik siyaseti ve güvenlik politikaları, beraberinde artan otoriter eğilimler ve devlet zaptıraptı Arnavutlar başta olmak üzere ülkedeki diğer etnik grupları rahatsız etmiştir. Bu dönemde yargı ve medya üzerindeki kontrol sıkılaştırılmış, patronaj ilişkileri ve seçim süreçlerindeki manipülasyonlar artmıştır. Eleştirel medya ve yayın organları kapatılmış, özellikle “Üsküp 2014” projesiyle bağlantılı biçimde yolsuzluk tırmanmıştır. 2005 yılında Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi’ne göre 167 ülke içerisinde 43. sırada olan Makedonya, 2017 yılına gelindiğinde 180 ülke içerisinde 111. sıraya gerilemiştir (Ceka, 2018: 150).

Bu dönemde ülkede siyaset de kırılmalı bir zeminde ilerlemiştir. Ülke yakın zamana kadar sık sık siyasi krizlerle ve meclis boykotlarıyla gündeme gelmiştir. 2007 yılında etnik Arnavut partisi DUI Badinter prensibinin uygulanmadığı gerekçesiyle meclisi boykot etmiş; NATO ve AB’nin araya girmesi sonucu VMRO-DPMNE ile muhalefetteki DUI arasında Mayıs Anlaşması yapılmıştır. 2008 yılında SDSM, partinin başkan yardımcısı Zoran Zaev’in tutuklanmasına meclisi boykot ederek karşılık vermiştir. 2009 yılının Ağustos’unda DPA hükümetin Arnavutçayı ülkenin ikinci resmi dili olarak kabul etmemesini gerekçe göstererek 2011 yılı Mart ayına kadar boykot kararı almıştır. Ocak 2011’de ise ana muhalefet partisi SDSM’nin lideri Crvenkovski Makedonya’nın antidemokratik, otoriter bir rejimle yönetildiği eleştirisiyle partisinin parlamentoyu boykot ettiğini duyurmuştur (Ilievski ve Taleski, 2009: 362; McEvoy, 2014:185-186).

SDSM lideri Zoran Zaev, 2015 yılının Şubat ayında dönemin Başbakanı Gruevski’nin yargıç, polis, büyükelçi ve gazetecilerin de aralarında bulunduğu yaklaşık 20.000 kişiyi usulsüz dinlediğine, yargı ve medya üzerinde baskı uyguladığına ilişkin kayıtları açığa çıkarmış, böylece ülkede ciddi bir siyasi kriz başlamıştır (Ceka, 2018:143). Ülke bu ses kayıtları ile çalkalanırken, Mayıs ayında Kumanova kentinde hükümetin “terörist eylem hazırlığında” olduğunu açıkladığı bir grup Arnavut’a karşı operasyon düzenlenmiş ve bu operasyonda 8’i polis olmak üzere 22 kişi yaşamını yitirmiştir. Ancak

söz konusu olayların, dinleme skandalına karşı gündemi değiştirmeyi amaçlayan hükümet tarafından planlandığı iddia edilmiştir (Ekinci, 2015).

Krizin giderek büyümesi AB'nin müdahalesini gerektirmiştir. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Johannes Hahn iki lider ile birçok kez görüşerek bir anlaşmaya varılmasını sağlamıştır (Baumgartner, 2016). Meclisteki dört ana siyasi partinin lideri 2 Haziran 2015'te anlaşmaya varmış, liderler 15 Temmuz'da "Przino Anlaşması" adında ek bir protokol imzalamışlardır. Bu anlaşmaların imzalanmasında Genişlemeden Sorumlu Komiser Hahn ve Avrupa Parlamentosu üyelerinin yanı sıra AB ve ABD Üsküp büyükelçilerinin arabuluculuğu önemli olmuştur. Anlaşmalar SDSM'nin meclise dönmesi, seçimlerin 2016 yılının Nisan ayında gerçekleştirilmesi ve usulsüz dinleme iddialarını araştırmak üzere özel bir savcının atanması hususunda mutabakata ulaşmıştır (European Commission, 2015). Ancak alınan kararlar hemen uygulanamamış, seçimler ancak 11 Aralık 2016 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Seçimlerden sonra bir başka kriz de hükümetin kurulmasına ilişkin yaşanmıştır. Seçimlerde 120 sandalyeli parlamentonun 51 sandalyesini VMRO-DPMNE, 49'unu ise SDSM kazanmıştır. Etnik Arnavut partiler arasında ise DUI'in sandalye sayısı 19'dan 10'a düşmüştür. Bu düşüş Arnavut seçmenin DUI'in VMRO-DPMNE'nin etno-milliyetçi politikalarına gereken tepkiyi göstermemesi ve Arnavut haklarını yeterince savunmamasına yönelik bir tepki olarak algılanmıştır. Seçimlerde iki yeni etnik Arnavut partisi BESA ve Arnavutlar için İttifak (Alliance for Albanians/AA) sırasıyla 5 ve 3 sandalye kazanmıştır. 1990'larda hâkim parti konumundaki Arnavut Demokratik Partisi (Democratic Party for Albanians) ise yalnızca 2 koltuk kazanmıştır (Ceka, 2018: 153).

Etnik Arnavut partileri, 11 Aralık seçimlerinden en çok oyu alarak çıkan VMRO-DPMNE'nin lideri Gruevski ile koalisyon girmek için "Arnavut Platformu" ya da "Tirana Platformu" olarak adlandırılan bir bildiri yayınlamışlardır. Makedonlarla eşit statüde olmak, Arnavutçanın ülkenin ikinci resmi dili olması, toplulukların haklarına saygı gösterilmesi, etnik Arnavutların yargılandığı davalarda bağımsız uluslararası kurumların gözlemciler yapması ve duraklama dönemine girmiş Avro-Atlantik bütünleşme sürecinin canlandırılması gibi taleplerde bulunmuşlardır (Mejdini, 2017).

Gruevski'nin bu şartları kabul etmemesi üzerine, hükümet kurma yetkisi teknik olarak seçimlerden ikinci parti olarak çıkan SDSM'ye geçmiştir. Böylece, DUI ve AA ile koalisyonda anlaşılan sosyal demokratlar mecliste 62 sandalyeyi garantilemişlerdir. Ancak Cumhurbaşkanı Ivanov, Zaev'in Arnavut Platformu'nu kabul etmesinin ülkenin bölünmesine yol açma ihtimalini gerekçe göstererek Zaev'i yetkilendirmemiştir. Krizi aşmak için AB Genişlemeden Sorumlu Komiseri Hahn'ın ve Bakanlar Konseyi başkanı Donald Tusk'ın Ivanov'u ikna çabalarından da ilk etapta olumlu sonuç çıkmamıştır (Ceka, 2018: 153).

2017 Nisan ayında ilk kez Arnavut bir meclis başkanı seçilecekken, parlamentoya VMRO-DPMNE destekçileri tarafından saldırı olmuş, aralarında Zaev ve Arnavut parti üyelerinin de olduğu birçok vekil yaralanmıştır. Bütün bu sancılı süreç 31 Mayıs 2017'de Zaev'in hükümeti kurarak başbakan olmasıyla sona ermiştir. SDSM 2017 yılı Ekim ayındaki yerel seçimlerde kontrol ettiği belediye sayısını 4'ten 57'ye çıkarmıştır. Gruevski Aralık ayında VMRO-DPMNE liderliğini Hristijan Mickoski'ye bırakmıştır (Ceka, 2018: 153-154). Başbakanlığı döneminde aldığı yaklaşık 600 bin Avroluk lüks otomobil nedeniyle yolsuzluktan yargılanarak 2 yıl hapse mahkûm edilen Gruevski, önce Arnavutluk'a oradan da Macaristan'a kaçarak iltica başvurusunda bulunmuştur (Euronews, 2019; Marusic, 2019).

3. Zaev Döneminde Makedonya

1996 yılından itibaren SDSM parti üyesi olan Zoran Zaev, 2003-2005 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. 2006 yılında SDSM başkan yardımcısı ve 2013 yılında SDSM parti lideri olmuştur. 2005 yılında Ustrumca belediye başkanı seçilmiş, 2016 Aralık ayına dek görevini sürdürmüştür. Przino Anlaşması'nın gereği olarak 2016 Aralık ayında parlamento seçimleri yapılmış, seçim sonrası yaşanan yaklaşık beş aylık hükümet kurma krizinden ve meclis başkanlığı seçimi sırasında yaşanan kanlı parlamento saldırısından sonra Zaev, 31 Mayıs 2017 tarihinde etnik Arnavut partileriyle bir koalisyon hükümeti kurarak Makedonya'nın yeni başbakanı olmuştur (Vlada, 2018).

Siyasi bölünmüşlükler, etnik gerginlikler ve zayıf bir ekonomi devralan Zaev, AB bütünleşmesine öncelik vermiş, geciken reformlara ve komşularla iyi ilişkilere odaklanmıştır (Şahin, 2018). Zaev "güçlü ve bağımsız yargı, eleştirel medya, güçlü muhalefet, yürütme organlarını denetleyebilecek ve hükümetin talimatlarıyla hareket etmeyecek güçlü bir parlamento" hedeflediklerini belirtmiştir (Dimishkovski, 2017). Yeni iktidar ülkedeki etnik azınlıklar ve ayrıca ABD ve AB başta olmak üzere uluslararası toplum tarafından önemli ölçüde iyimserlik ve geleceğe yönelik umutla karşılanmıştır.

3.1. Yunanistan'la İsim Meselesi ve Dış Politika: Çözüm

Zaev'in iktidara gelirken ortaya koyduğu söylem ve vaatleri, Gruevski'nin benimseyegeldiği ontolojik güvenlik algısını değiştireceğini ve komşularla iyi ilişkilere, Avro-Atlantik kurumlarla bütünleşmeye ve Yunanistan'la isim meselesinin

çözülmesine odaklanacağını göstermiştir. Bu bakımdan “karşılıklı bağımlılık, bölgesel istikrar ve ekonomik işbirliğinin” Zaev döneminde ülkenin dış politikasını şekillendirecek temel parametreler olacağı anlaşılmıştır (Abdula, 2017: 4).

Makedonya, Ağustos 2017’de Sofya ile Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. Böylece hem Bulgaristan’la ilişkileri düzeltmek hem de Avro-Atlantik entegrasyon sürecinde Bulgaristan’ın desteğini almak hedeflenmiştir (Marusic ve Cheresheva, 2018). Makedonya bağımsız olduğunda Bulgaristan, Makedonya’yı anayasal ismiyle tanıyan ilk ülke olmuşsa da aslında Makedon ulusunu değil, “devletini” tanımıştır. Çünkü Makedonların Bulgar olduğunu, Makedon dilinin ise Bulgarcanın eski bir lehçesi olduğunu iddia etmeyi sürdürmüştür (Lesnikovski, 2011: 65). Bu anlaşmanın hem Bulgaristan ile ilişkileri geliştirmek hem de ayrı bir Makedon ulusunun, dilinin ve kimliğinin Bulgaristan tarafından kabul edildiğini kanıtlamak adına önemli bir adım olması umulmuştur (META, 2017a). Ancak anlaşmanın üzerinden henüz iki yıl geçmişken Üsküp-Sofya ilişkileri, iki ülke için tarihi bir ortak kahraman olan Gotse Delchev’in etnik kimliği üzerinden yeniden gölgelenmiştir. Makedon tarafının Delchev’i anma gününün tarihi figürün naaşının Makedonya’ya getirildiği gün olan 7 Ekim’de kutlanmasını önermesi üzerine, Bulgaristan Savunma Bakanı ve bazı diğer bakanlar tepki göstermiştir. Bunun üzerine Makedon kimliği tartışmaları yeniden alevlenmiştir. Bulgaristan’la ilişkilerin kötüleşmesi durumunda, Sofya’nın Kuzey Makedonya’nın Avro-Atlantik yapıları entegrasyon sürecini baltalayabileceği endişeleri doğmuştur (Dimitrov ve Marusic, 2019).

Zaev, ülkedeki Arnavutları göz önünde bulundurarak Kosova ve Arnavutluk ile daha yakın ilişkiler kurarken öte yandan Sırbistan ile dengeleri korumaya da dikkat etmiştir (Abdula, 2017: 4). Ancak Makedonya’nın Kosova’yı tanınması ve Kosova’nın UNESCO üyeliğini desteklemesi, 2017 Ocak ayında Belgrad-Üsküp ilişkilerini germiş, Dışişleri Bakanı Ivica Dacic Sırbistan’ın Makedonya’yı anayasal ismiyle tanınmasının hata olduğunu belirtmiştir (META, 2017b). Ardından Sırbistan 2017 Ağustos ayında diplomatlarını Üsküp’ün Sırbistan kurumlarına yönelik ‘saldırgan istihbarat eylemlerinde bulunduğunu’ öne sürerek Makedonya’dan geri çekmiştir (Zivanovic ve Marusic, 2017). Ancak ilişkiler aynı yılın Kasım ayında Zaev’in Sırbistan’ı ziyaret etmesiyle yumuşamıştır (MIA, 2017a).

Zaev’in Yunanistan’la yaşanan isim anlaşmazlığına yaklaşımı, Gruevski’nin “güvenikleştirme”¹ (securitization) politikasının tersine, konuyu “güvenlik dışılaştırma”² (de- securitization) yoluyla çözmeye iradesi göstereceğini ortaya koymuştur. Avro-Atlantik yapılarla bütünleşmenin önünü açmak için ivedilikle Yunanistan ile isim meselesinin çözülmesine odaklanılmıştır. Yapılan bir dizi görüşmeden sonra, 17 Haziran 2018 tarihinde, Zoran Zaev ve dönemin Yunanistan Başbakanı olan Alexis Çipras’ın yanı sıra, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ile Avrupa Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn’ın da bulunduğu törende, Makedonya ve Yunanistan Dışişleri Bakanları tarafından Prespa Anlaşması imzalanmıştır. Böylece, 27 yıldır çeşitli önerilerle çözülmeye çalışılan isim sorunu Makedonya’nın anayasal ismini “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” olarak değiştirmeyi taahhüt etmesiyle aşılmıştır (Şahin, 2018). Makedonya adının bu şekilde bir coğrafi niteleme ile vurgulanması ile Yunanistan’ın Makedonya tarafından Yunan topraklarına yönelebileceğinden endişe ettiği olası irredentist eğilimler bertaraf edilmiştir.

Anlaşma, her iki tarafın Makedonya ve Makedon algılarının farklı tarihsel bağlamlara ve kültürel mirasa dayandığının altını çizmiştir. Anlaşmada ülke vatandaşlarının “Kuzey Makedonya vatandaşları” olarak nitelendirileceği, Makedoncanın Güney Slav dillerine ait olduğu, Makedonya’nın Antik Yunan medeniyetiyle bir ilişkisi bulunmadığı gibi maddeler yer almıştır. Yunanistan ise Kuzey Makedonya’nın uluslararası örgütlere üyeliğine karşı çıkmayacağını taahhüt etmiştir (Prespa Agreement, 2018).

Anlaşma 20 Haziran 2018 tarihinde 69 milletvekilinin onayıyla kabul edilmiştir. Ancak Ivanov anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle anlaşmayı veto etmiştir. Temmuz ayının başında parlamento anlaşmayı ikinci kez onaylayınca, sıra referandum yapılmasına gelmiştir (Şahin, 2018; Reuters, 2018; TRT World, 2018). 30 Eylül 2018 tarihinde yapılan referandumda katılımcıların yaklaşık yüzde 90’ı “evet” oyu vermiş olsa da katılımın yüzde 50’nin altında kalması nedeniyle referandum geçersiz sayılmıştır. Katılımın düşük olmasında Cumhurbaşkanı George Ivanov’un tepkisi ve milliyetçi muhalefet partisi VMRO-DPMNE’nin boykot çağrılarının da etkisi olmuştur. Yine de NATO, AB ve ABD’den referandum sonuçlarından duyulan memnuniyete ilişkin açıklamalar gelmiştir. Ayrıca katılımın yüzde 50’ye ulaşmaması anlaşmanın parlamentoda oylanmasına engel oluşturamamıştır (BBC, 2018; Gotev, 2018). Bütün tepki ve protestolara rağmen, 2019 yılı Ocak ayı içerisinde önce Makedon parlamentosuna sunulan isim anlaşması 120 milletvekilinden 81’inin evet oyu kullanmasıyla onaylanmıştır. Ardından 25 Ocak tarihinde 300 sandalyelik Yunan parlamentosu, 153 evet oyuyla anlaşmayı onaylamıştır (Akşam, 2019). 27 yıllık sorunda sona gelmesiyle, Üsküp’ün Avro-Atlantik entegrasyonunun önü açılmıştır. 6 Şubat 2019 tarihinde Üsküp ile katılım protokolü imzalayan NATO üyeleri, Kuzey Makedonya’nın örgüte katılmasını

¹ Güvenikleştirme, “bir şeyin, değerli olduğu kabul edilen bir öznenin varlığına yönelik bir tehdit olarak kurgulanması ve bu kurgulamanın buna mukabil alınan istisnai tedbirleri desteklemek için kullanılması” olarak tanımlanabilir (Buzan, 2008: 108).

² Güvenlik dışılaştırma “daha önce tehdit olarak kabul edilen bir şeyin artık tehdit olarak inşa edilmemesidir” (Buzan, 2008: 108).

sağlayacak süreci başlatmıştır. Üye ülkelerdeki onay süreçleri tamamlandığında Kuzey Makedonya NATO'nun 30. üyesi olacaktır (Emmot, 2019).

İsim sorununda tarafların üzerine düşeni yapmasının ardından, NATO ve AB'nin atacağı karşı adımlar önem kazanmıştır. Bu bakımdan NATO'nun hızlı davranarak üyelik sürecini başlatması olumlu bir adım olmuştur. AB ise Prespa Anlaşması'nın imzalanmasının ardından 26-28 Haziran Zirvesi'nde Kuzey Makedonya ile gerekli koşullar sağlanırsa 2019 yılı Haziran ayında müzakerelerin açılabilceğini duyurmuştur (European Western Balkans, 2018). Ancak Üsküp'ün üzerine düşen siyasi kararlılığı göstermesine rağmen, bazı AB üyesi ülkelerin direnişi nedeniyle öngörülen tarihte müzakereler başlatılmamıştır. Berlin süreci çerçevesinde Polonya'nın Poznan kentinde gerçekleştirilen Batı Balkanlar Zirvesi'nde 2019 yılı Ekim ayına dek Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'a müzakerelere başlanma tarihine ilişkin net bir cevap verilmesi gerektiği hususunda uzlaşmıştır (Ademoğlu, 2019). AB'nin kararlılığını sürdürmesi ve üye ülkeler arasındaki genişlemeye yönelik görüş ayrılıklarının ve Birliğin iç sorunlarının Üsküp'e yakılmış olan ışığı söndürmemesi çok önemlidir. Avro-Atlantik yapılarla bütünleşme ivmesinin hızlanması zamanla Makedon tarafındaki milliyetçi tepkileri de yumuşatabilecektir.

3.2. Etnik Makedon-Etnik Arnavut İlişkileri ve İç Politika: Optimizm

Zoran Zaev ve partisi SDSM 2016 yılında yapılan genel seçimlerde "eşit yurttaşlık, çok kültürlülük, Arnavutçanın resmi dil olacağı" söylemleriyle Arnavut tabanın da desteğini almıştır. SDSM Arnavut kökenli ilk meclis başkanının seçilmesini desteklemiştir. 2017 Ekim ayında yapılan yerel seçimlerde de 81 belediyenin 57'sini kazanarak önemli bir başarı elde etmiştir (Abdula, 2017: 2).

Hükümetini kurduktan sonra "herkes için çalışan bir başbakan olacağını" (Marusic, 2017) açıklayan Zaev'le birlikte daha kapsayıcı bir politikaya geçiş yapılmış ve etnik Arnavutların taleplerini karşılamaya yönelik önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. SDSM 2017 Nisan ayında ilk Arnavut meclis başkanı Talat Xhaferi'nin seçilmesini desteklemiştir (MIA, 2017b). Arnavutçanın resmi dil olması Arnavutların ülkenin bağımsızlığından beri talep ettikleri başlıca düzenlemelerden biridir. OÇA 7. maddede Makedoncanın ve Kiril alfabesinin ülke genelinde ve uluslararası ilişkilerde devletin resmi dili ve alfabesi olduğunu (Md. 7.1); ancak yerel öz yönetim birimlerinde nüfusun en az %20'sini tarafından konuşulan dillerin de Makedoncayla birlikte resmi dil sayılacağını belirtmiştir (Md. 7.6) Fakat bu düzenleme Arnavutların, 'dillerinin ülke genelinde ikinci resmi dil olması' taleplerini karşılamada yetersiz kalmıştır. Buna karşılık, Zaev ve Tirana Platformu'nun girişimi ile 2017 Mart ayında yapılan oylama sonucunda 64/123 olumlu oy ile Arnavutçanın ikinci resmi dil olması kabul edilmiştir. Bu kararla birlikte Arnavutların yaşamadığı yerlerde bile belediye, mahkeme, hastane gibi tüm kurumlarda Arnavutça resmi olarak kullanılabilir (Sielska, 2018: 87).

Gruevski'nin Batı'yla ilişkileri soğutmasını eleştiren Arnavutlar, Zaev'le birlikte Makedonya'nın yeniden Avro-Atlantik rotaya girmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Zira NATO ve özellikle AB bütünleşmesi Arnavutların ülkenin bağımsızlığından bu yana destekledikleri, ülkedeki tüm etnik grupları bir araya getiren ortak bir hedef olagelmıştır. AB üyeliği, tüm etnik gruplar için üst bir kapsayıcı kimlik sunacak, azınlık haklarını iyileştirecek ve "yetki ikamesi" prensibi kapsamında yerinden yönetim sürecini güçlendirilecektir (McEvoy, 2014: 200). Ayrıca Batı Balkan ülkeleri tümüyle AB'ye üye olduğunda, bölgedeki tüm Arnavutlar AB bayrağı altında birleşeceği için "Büyük Arnavutluk" hayali bir bakıma barışçıl bir biçimde gerçekleşmiş olacaktır.

Avrupa Komisyon'un 2018 yılında yayınladığı Makedonya raporunda ülkedeki gelişmelerden olumlu yönde bahsedilmiştir. Zaev'le birlikte reform-odaklı bir hükümet kurulduğunun, ülkede demokrasi ve hukukun üstünlüğünün güçlenmeye başladığının ve daha kapsayıcı ve açık bir siyasi atmosferin oluşmakta olduğunun altı çizilmiştir. 2018 yılı Ekim ayında yapılan yerel seçimlerin halk tarafından hükümetin AB-yönlü politikalarının desteklediğinin göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Raporla etnik gruplar arası ilişkilerin sakin kalabildiği belirtilirken, Ohri Çerçeve Anlaşması'nın uygulanmasının bu konudaki önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. Hükümetin topluluklar arası güveni artırmak konusundaki kararlılığı ve sivil topluma verdiği desteğin yanı sıra medya ve basın üzerindeki baskının azaltılması olumlu gelişmeler olarak sayılmıştır (European Commission, 2018).

Bir etnik Makedon partisi olan SDSM'nin 2016 yılı Aralık ayı seçimlerinde Arnavut seçmenden de oy alabilmesi, Makedonya'da siyasetin etno-milliyetçi yapısının değişmekte olduğu izlenimini yaratmıştır. Ancak SDSM'nin Arnavutlardan alacağı desteğin Arnavut partilerinin oylarını düşüreceği endişesinin etnik Arnavut partilerini rahatsız etme ihtimali vardır. Çünkü Makedon siyaseti hala sıfır toplamlı bir oyun gibi görülmektedir. Ayrıca Zaev'in de kendi etnik Makedon tabanının endişelerini de dikkate almak durumunda olması manevra alanını daraltabilecektir. Öte yandan 2017 Aralık ayında Zaev koalisyonunda kabine görevleri hususunda anlaşmazlık yaşanmış, Arnavutlar için İttifak'ın hükümeti terk etmesi Zaev'i zorda bırakmıştır. Zaev muhalefetteki etnik Arnavut partilerden geçici destek almak durumunda kalmıştır (Ceka, 2018: 155).

İki yılı aşkın bir süredir iktidarda olan Zaev'in gerek iç politikada gerekse dış politikada atmış olduğu cesur ve kararlı adımlar Makedonya'yı daha aydınlık bir geleceğin beklediğinin işaretleri olmuştur. Ancak Zaev ülkede kökleşmiş olan birçok yapısal sorunla mücadele etmek durumundadır. Bu uzun ve zorlu yolda, özellikle AB tarafından verilecek destek ve taahhütlerin süreç için ayrı bir önem taşıdığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bağımsızlığından bu yana Makedonya'nın en önemli iç politika meselesi etnik Makedon-etnik Arnavut sorunu, en önemli dış politika meselesiye Yunanistan'ın ülkenin anayasal ismini tanımaması olmuştur. Ülke 2006-2016 yılları arasında VMRO-DPMNE partisinin muhafazakâr-milliyetçi lideri Nikola Gruevski başkanlığında yönetilmiştir. 31 Mayıs 2017 tarihinden itibaren ise SDSM partisi lideri Zoran Zaev yönetimi devralmıştır. Gruevski'den Zaev'e Makedonya, iç ve dış politikada önemli değişimlere adım atmıştır.

Makedonya-Yunanistan arasındaki isim meselesinin çözülmesi, çözüm yanlısı siyasi irade gösterildiğinde, ülkelerin en köklü dış politika sorunlarının bile "güvenlik dışılaştırma" yoluyla çözüme kavuşturulabileceğinin bir örneği olmuştur. 17 Haziran 2018 tarihinde Üsküp ve Atina arasında Prespa Anlaşması imzalanmış, her iki ülkede de gerekli onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından Makedonya'nın adı "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Yunanistan'ın Üsküp'ün uluslararası örgütlere üyeliği önündeki vetosunun kalkmasıyla, Gruevski döneminde AB ve NATO hedeflerinden uzaklaşan Makedonya'nın yeniden Avro-Atlantik rotaya girmesi mümkün olmuştur. NATO'ya katılım protokolü imzalanmış olup ülkenin örgütün 30. üyesi olması için süreç başlamıştır. Bundan sonraki dönemde AB'nin vereceği destek çok önemli olacaktır. 2005 yılından bu yana aday olarak bekleyen Üsküp ile en kısa zamanda müzakerelerin açılması, isim değişikliğine itiraz etmiş olan milliyetçi çevrelerin tepkilerine, elde edilen ve edilecek somut kazanımları göstermek suretiyle bir cevap niteliği taşıyacaktır. Batı Balkanlar'daki köklü anlaşmazlıklardan birinin böylece çözüme kavuşması, bölgedeki bir diğer zorlu anlaşmazlığın, Sırbistan-Kosova sorununun, da yeterli siyasi irade ve çaba olursa çözülebileceğine dair bir umut yaratmıştır. Balkanlar bir ülkedeki sorun ve çatışmaların kolayca komşu ülkelere ihraç edilebildiğini kanıtlayan örneklerle meşhursa da, aynı yayılma etkisinin çözüm ve uzlaşma için de gerçekleşmesi umut edilebilir. Ancak bu noktada siyasi liderlerin yapıcı rolü çok önemlidir.

Zaev döneminde Makedon siyasetinde gerçekleşen bir diğer kırılma da iç politikada, etnik Makedon-etnik Arnavut ilişkilerinde yaşanmıştır. Kapsayıcı söylem ve Arnavutların haklarını iyileştirmeye yönelik adımlar sosyal bütünlük ve etnik gruplar arası ilişkiler bağlamında olumlu bir süreci başlatmıştır. İlk kez Arnavut kökenli bir meclis başkanının seçilmesi, Arnavutçanın Makedonya'nın ikinci resmi dili olması gibi gelişmeler Zaev Makedonya'sının daha özgür, daha demokratik ve azınlık haklarına saygılı bir döneme geçiş yaptığını göstermektedir. Elbette ki, tarihten gelen kökleşmiş bazı sorunlar ve toplumlararası mesafe nedeniyle "kırılğanlaşmış" ilişkilerin bir anda rayına oturması mümkün değildir. Ancak bu konuda benzer politikaların sürdürülmesiyle zamanla ülkedeki etnik gruplar arası ilişkilerin uzlaşma ve sosyal bütünlük yönünde evrileceği düşünülmektedir. Özellikle AB üyeliği bir üst kimlik sağlayarak etnik kimlik vurgusunu bir miktar azaltabilecektir.

Makedonya, Zaev'in, Gruevski ile kıyaslandığında, dış politikada Avro-Atlantik kurumlara odaklı olması, iç politikada ise daha kapsayıcı, adaletli ve sorumlu bir siyaset anlayışına yönelmesi nedeniyle uzun yıllardır gündemi meşgul eden iki köklü sorunda çözüme ilerlemiştir. Bu durum, Batı Balkanlarda ve Avrupa genelinde milliyetçilik yükselişten, rüzgârın tersi yönde adımlar atan Üsküp'ün gerek etnik gruplar arası ilişkiler gerekse Avrupa entegrasyon süreci bakımından süreçte daha geride olan Batı Balkan ülkelerine örnek olabileceğini göstermiştir. Ancak elbette ki, çevre ülkelerde, özellikle de Kosova'da, Sırlarla Arnavutlar arasında yaşanabilecek bir çatışma ya da gerginliğin Makedonya Arnavutlarını provoke etme potansiyeli vardır. Bu açıdan iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliği büyük önem arz etmektedir. AB entegrasyon süreci ise bölgesel işbirliğine katkıda bulunabilecek en önemli faktördür. Bu nedenle, AB'nin de gerekli kararlılığı göstererek Kuzey Makedonya ile üyelik müzakerelerini bir an önce başlatması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdula, S. (2017), "Makedonya'da Yerel Seçimler ve Siyasal Değişim", *Seta Perspektif*, 183, <https://setav.org/assets/uploads/2017/11/Makedonya-yerel-secimleri-ve-siyasal-degisim.pdf>, (03.03.2019).
- Ackermann, A. (2003), "The Idea and Practice of Conflict Prevention", *Journal of Peace Research*, 40(3): 339-347.
- Adanır, F. (1996), *Makedonya Sorunu*, (Çev. İhsan Çatay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ademoğlu, Y. (2019), "Batı Balkanlar Zirvesi: Arnavutluk ve Kuzey Makedonya Ekim'de AB'den Net Cevap Alacak", <https://tr.euronews.com/2019/07/05/bati-balkanlar-zirvesi-arnavutluk-ve-kuzey-makedonya-ekimde-abden-net-cevap-alacak>, (05.07.2019).

- Akşam (2019), "Yunanistan Makedonya ile İsim Anlaşmasını Onayladı", <https://www.aksam.com.tr/dunya/yanistan-makedonya-ile-isim-anlasmasini-onayladi/haber-816839>, (03.03.2019).
- Armakolas, I. ve Feta, B. (2012) "A dangerous inter-ethnic balance in the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *ELIAMEP Briefing Notes*, 24 (6), <https://www.files.ethz.ch/isn/147771/New-BN1.pdf>, (02.03.2019).
- Babuna, A. (2000), "The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic identity superseding religion", *Nationalities Papers*, 28(1), s. 67-92.
- Balkan Insight (2014), "Nimet'z Name Proposal for Macedonia Revealed", <http://www.balkaninsight.com/en/article/nimetz-s-name-proposal-for-macedonia-revealed>, (02.03.2019).
- Barker, E. (1999), "The Origin of the Macedonian Dispute", James Pettifer (Ed.), *The New Macedonian Question*, Palgrave Macmillan, UK, s. 3-14.
- Baumgartner, P. (2016), "Explainer: Roots of Macedonia's Political Crisis Run Deep", *Radio Free Europe Radio Liberty*, <http://www.rferl.org/a/explainer-crisis-in-macedonia-leads-to-violent-protests/27675969.html>, (09.02.2017).
- BBC (2018), "Makedonya'da İsim Değişikliği Referandumuna Katılım Yeterli Sayıya Ulaşamadı", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45650598>, (03.03.2019).
- Bektaş, E. (2013), "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", B. A. Gökdağ ve O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, s. 47-62.
- Bozkurt, G. S. (2010), "Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10 (2), s. 51-95.
- Brunnbauer, U. (2004), "Fertility, Families and Ethnic conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia 1944-2002", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 32 (3), s. 565-598.
- Buzan, B. (2008), "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 107-123.
- Ceka, B. (2018), "Macedonia: A New Beginning?", *Journal of Democracy*, 29 (2), s. 143-157.
- Center for European Studies (2004), "What Happened to Yugoslavia? The War, The Peace and the Future" <https://2.files.edl.io/Dnc43aPUUKqrd0cure2RqrgS8WlzwuSnhbNcfeESnKxsv4i.pdf>, (06.05.2017).
- Center for the Study of Democracy (2018), "Assessing Russia's Economic Footprint in Macedonia", <http://www.csd.bg/artShow.php?id=18131>, (25.07.2018).
- Daskalovski, Z. (2004), "Democratic Consolidation and the 'Stateness' Problem: The Case of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, 3 (2), s. 52-66.
- Dimishkovski, A. (2017), "Macedonia Has New Government, but Rocky Road Ahead", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2017/06/01/world/europe/macedonia-zoran-zaev-election.html>, (27.07.2018).
- Dimitrov, M. ve Marusic, S. J. (2019), "Long-Dead Hero's Memory Tests Bulgarian-North Macedonian Reconciliation", *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2019/06/25/long-dead-heros-memory-tests-bulgarian-north-macedonian-reconciliation/>, (03.07.2019).
- Durmaz, M. (2015), "Makedonya Sorunu ve Yunanistan'ın İsim Anlaşmazlığı", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2 (3), s.59-68.
- Ekinci, M.U. (2015), "İstikrarsızlaşan Makedonya ve Arnavut Faktörü", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/istikrarsizlasan-makedonya-ve-arnavut-faktoru>, (29.07.2018).
- Emin, N. (2014), *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, İstanbul.
- Emmot, R. (2019), "Macedonia Signs Accord to Join NATO despite Russian Misgivings", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-nato-macedonia/macedonia-signs-accord-to-join-nato-despite-russian-misgivings-idUSKCN1PV1KB>, (03.03.2019).
- Engström, J. (2002), "The power of perception: The Impact of the Macedonian Question on Inter-Ethnic Relations in the Republic of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (3), s. 3-17.
- Erol, M. S. (2013), "Makedonya Sorunu'nun Temel Dinamikleri", B. A. Gökdağ ve O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, s. 281-288.

- Euronews (2018), "Eski Makedon Başbakanı Gruevski'nin Macaristan'a İlticasına Onay", https://tr.euronews.com/2018/11/20/eski-makedon-basbakan-gruevski-nin-macaristan-a-ilticasina-onay_, (24.02.2019).
- European Commission (2018) "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report", SWD (2018) 154 Final, Strasbourg, 17.4.2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, (24.02.2018).
- European Commission (2015), "Statement by Commissioner Hahn and MEPs Vajgl, Howitt and Kukan: Agreement in Skopje to Overcome Political Crisis", http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-5372_en.htm, (09.02.2017).
- European Western Balkans (2018), "EU to Open Accession Negotiations with Macedonia and Albania in June 2019", <https://europeanwesternbalkans.com/2018/06/26/eu-open-accession-negotiations-macedonia-albania-june-2019/>, (25.07.2018).
- Fidanovski, K. (2018), "What's in a Name? Possible Ways Forward in the Macedonian Name Dispute", *Slovo*, 31(1), s. 18-44.
- Final Agreement for the Settlement on the Name Issue (Prespa Agreement), 17.08.2018 http://mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=2780:konechen-dogovor-za-reshavanje-namakedonsko-grchkiot-spor-za-imeto-i-za-strateshko-partnerstvo&catid=52&Itemid=684&lang=en, (24.02.2019).
- Gotev, G. (2018), "EU and NATO Hail Macedonia's Referendum Result Despite Low Turnout", Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/all/news/eu-and-nato-welcome-macedonias-referendum-result-despite-low-turnout/>, (03.03.2019).
- Grillot, Suzette R. ve diğerleri. (2004), "A Fragile Peace: Guns and Security in Post-Conflict Macedonia", Cenevre: UNDP-Small Arms Survey Report.
- Gülboy, P. (2012), "Makedonya'da Arnavut-Makedon Çatışması ve Ohrid Anlaşması", Yeliz Okay ve Tuncay Babalı (Ed.), *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Doğu Yayınevi, İstanbul, s.101-116.
- Günel, A. (2014), "Sırbistan Cumhuriyeti", Arman, M. N. ve Mandacı, N. (Ed.), *Çağdaş Balkan Siyaseti: Devletler, Halklar, Parçalanma ve Bütünleşme*, 2. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.121-148.
- Hislope, R. (2003), "Between a Bad Peace and Good War: Insights and Lessons from the Almost-war in Macedonia", *Ethnic and Racial Studies*, 26 (1), s. 129-151.
- Ilievski, Z. (2007), "Ethnic Mobilization in Macedonia", EURAC Research, <http://www.eurac.edu/en/research/autonomies/minrig/Documents/Mirico/Macedonia%20Report.pdf>, (06.05.2017).
- Ilievski, Z. ve Taleski, D. (2009), "Was the EU's Role in Conflict Management in Macedonia a Success?", *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 8(3-4), s. 355-367.
- İşyar, Ö. G. ve Ahmed, E. (2005), "Makedonya Cumhuriyeti'nde Arnavut Azınlık Sorunu", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), s. 1-29.
- Jelavich, B. (2013), *Balkan Tarihi 1: 18. Ve 19. Yüzyıllar*, (Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç), 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Karajkov, R. (2009), "Macedonia Name Issue: The Bucharest Summit Syndrome Redux", http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-mk/dv/0120_13/0120_13en.pdf, (27.07.2018).
- Kim, J. (2005), "Macedonia (FYROM): Post-Conflict Situation and U.S. Policy", *CRS Report for Congress*.
- Koppa, M. E. (2001), "Ethnic Albanians in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Nationality and Citizenship", *Nationalism and Ethnic Politics*, 7 (4), s. 37-65.
- Koyuncu, Ç.A. ve Yılmaz, S. (2018), "Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi", *International Journal of Social Inquiry*, 11(1), s.155-181.
- Lesnikovski, L. (2011), "Macedonia's Ontological Insecurity and the Challenges of Stabilizing Inter-Ethnic Relations", *Eurasia Border Review*, 2 (1), s.61-71.
- Lijphart, A. (1969), "Consociational Democracy", *World Politics*, 21(2), s. 207-225.
- Lyon, A. (2012), "Between the Integration and Accommodation of Ethnic Difference: Decentralization in the Republic of Macedonia", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (3), s. 80-103.

- Mandacı, N. (2014), "Makedonya", Arman, M. N. ve Mandacı, N. (Ed.), *Çağdaş Balkan Siyaseti: Devletler, Halklar, Parçalanma ve Bütünleşme*, 2. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 233-267.
- Marusic, S. J. (2017), "Macedonia Parliament Approves New Gov't after Prolonged Stalemate", *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2017/05/31/macedonia-parliament-approves-zaev-s-new-govt-05-31-2017/>, (03.02.2019).
- Marusic, S. J. (2019), "Gruevski Fled Macedonia 'to Avoid Assassination'", *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2019/02/02/macedonia-s-fugitive-gruevski-insists-his-life-was-in-danger-02-02-2019/>, (24.02.2019).
- Marusic, S.J. (2015), "Skopje 2014: The New Face of Macedonia, updated", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/gallery/skopje-2014>, (24.07.2018).
- Marusic, S.J. ve Cheresheva, M. (2018), "Macedonia Approves Landmark Friendship Treaty with Bulgaria", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-approves-landmark-friendship-treaty-with-bulgaria-01-15-2018>, (03.03.2019).
- Matevich, T. H. (2014), "Analysis of ethnic relations in the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *Cultural Relations Quarterly Review*, 1(2), s. 66-71.
- McEvoy, J. (2014), *Power-sharing executives: governing in Bosnia, Macedonia, and Northern Ireland*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- Mejdini, F. (2017), "Albanian Parties Set Terms for Macedonia's Next Government", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/albanian-parties-in-macedonia-seven-conditions-for-the-new-government-01-07-2017>, (03.03.2019).
- META (2017a), "Zaev: The Agreement with Bulgaria Clearly States It's About Two States, Two Nations and Two Languages", <http://meta.mk/en/zaev-the-agreement-with-bulgaria-clearly-states-it-s-about-two-states-two-nations-and-two-languages/>, (03.03.2019).
- META (2017b), "Ivica Dačić: Serbia Made a Mistake by Recognizing Macedonia Under Its Constitutional Name", <http://meta.mk/en/dacic-serbia-made-a-mistake-by-recognizing-macedonia-under-its-constitutional-name/>, (03.03.2019).
- MIA (2017a), "PM Zaev Pays Official Visit to Serbia", <https://mia.mk/en/Inside/RenderSingleNews/61/133975273>, (27.07.2018).
- MIA (2017b), "SDSM Nominates Talat Xhaferi for Parliament Speaker", <https://www.mia.mk/en/Inside/RenderSingleNews/61/133628232>, (29.07.2018).
- Ohri Çerçeve Anlaşması (2001), <http://www.ucd.ie/ibis/filestore/Ohrid%20Framework%20Agreement.pdf>, (25.07.2018).
- Özdal, B. (2013), *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan Mı?*, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Petroska-Beska, V. ve Najcevska, M. (2004), "Macedonia: Understanding History, Preventing Future Conflict", USIP, Washington.
- Petsinis, V. (2015), "From pro-American to pro-Russian? Nikola Gruevski as a Political Chameleon", *Open Democracy*, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/vassilis-petsinis/from-proamerican-to-prorussian-nikola-gruevski-as-political-cha>, (22.07.2018).
- Phillips, John. (2004), *Macedonia: Warlords&Rebels in the Balkans*, I.B. Tauris, London.
- Reuters (2018), "Macedonian President Refuses to Sign 'Criminal' Law to Change Country's Name" <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-greece-name/macedonian-president-refuses-to-sign-law-on-countrys-name-change-idUSKBN1JM0W2>, (01.03.2019).
- Rossos, A. (2008), *Macedonia and the Macedonians: A History*, Hoover Institution Press, Stanford.
- RT (2009), "Albanian-Macedonian Conflict Inflamed by New Encyclopedia", <https://www.rt.com/news/albanian-macedonian-conflict-encyclopedia/>, (01.03.2019).
- Rusi, I. (2004), "From Army to Party: The Politics of The NLA", *The 2001 Conflict in FYROM-Reflections*, 4(15), s. 1-16.
- Saatçi, M. B. (2013), "Makedonya Sorunu", Bilgehan Gökdağ ve Osman Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 539-553.

- Sancaktar, C. (2011), "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), s.27-47.
- Sander, O. (2001), *Siyasi Tarih 1918-1994*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sielska, Z. (2018), "Albanian Minority questions in Macedonia: Selected Issues", *Political Preferences*, 19, s. 77-90.
- Şahin, Y. (2013), *Batı Balkanlar AB Yolunda*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul. https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/bati_balkanlar_ab_yolunda-web.pdf, (01.03.2019).
- Şahin, Y. (2018), "İKV'den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz", İKV, https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=3221, (02.03.2019).
- Taştan, Y. K. (2013), "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", B. A. Gökdağ ve O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı 2*. Baskı, Akçağ Basım Yayım, Ankara, s. 403-433.
- The Economist (2011), "A Profile of Gruevski", <https://www.economist.com/eastern-approaches/2011/08/12/a-profile-of-gruevski>, (02.03.2019).
- The Economist (2017) "A Macedonian breakdown gets Europe's attention" <https://www.economist.com/europe/2017/03/09/a-macedonian-breakdown-gets-europes-attention>, (03.03.2019).
- TRT World (2018), "Macedonia's Parliament Ratifies Name Deal with Greece for Second Time", <https://www.trtworld.com/europe/macedonia-s-parliament-ratifies-name-deal-with-greece-for-second-time-18689>, (02.03.2019).
- Ülger, İ. K. (2003), *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ürer, L. (2012), Kimlik Tartışmalarında Politik Bir Özne Olarak Makedonya, Y. Okay ve T. Babalı (Ed.), *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Doğu Kitabevi, İstanbul, s. 71-88.
- Vangeli, A. (2011), "Nation-building Ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia" *Nationalities Papers*, 39(1), s. 13 -32.
- Vasilev, G. (2011), "EU Conditionality and Ethnic Coexistence in the Balkans: Macedonia and Bosnia in a Comparative Perspective", *Ethnopolitics*, 10 (1), s. 51-76.
- Vlada (2018), "President of the Government of the Republic of Macedonia-Zoran Zaev", <http://vlada.mk/node/14652?ln=en-gb>, (27.07.2018).
- Wachtel, A. B. (2009), *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Doğan Kitap, İstanbul.
- Zivanovic, M. ve Marusic, S.J. (2017), "Serbia Pulled Diplomats From Macedonia Over 'Offensive' Actions", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-cites-intelligence-offensive-against-its-staff-in-macedonia-08-21-2017>, (03.03.2019).